

Een gedeelte van een Franstalige, in Antwerpen uitgegeven hydrografische kaart van de Schelde uit 1880. Het sectorlicht op de Westerschelde en de lichtenlijn in de Nieuw-Neuzenpolder zijn daarop aangegeven.

De oeverlichten van Terneuzen

door Peter Kouwenhoven

Terneuzen en zijn industriële omgeving zijn niet echt een toeristische trekpleister. Maar er staan wel twee lichtopstanden met een boeiende historie. Op de westelijke dam van de veerhaven van Terneuzen is een stalen mast met zwarte en witte banden en een wit lichthuis een opvallende verschijning. En op de dijk van de Nieuw-Neuzenpolder steekt een groen-witte opengewerkte lichtopstand vrolijk af tegen het grauwe industriecomplex van chemiereus Dow Chemical. Beide lichten zijn nog steeds van belang voor de scheepvaart.

Terneuzen, in het verleden ook wel Neuzen genoemd, is een oude handelsplaats in Zeeuws-Vlaanderen die in 1584 stadsrechten kreeg van Prins Willem van Oranje. Het fort dat de Spanjaarden daar enkele jaren eerder hadden gebouwd werd verder vergroot en versterkt zodat Terneuzen een echte vestingstad werd. Op initiatief van koning Willem I werd in de jaren 1825-1827 het Kanaal van Gent naar Terneuzen aangelegd. Dit kanaal is zeer bepalend geweest voor de ontwikkeling van de stad. In 1816 werden de schorren ten westen van Terneuzen bedijkt en omgevormd tot de Nieuw-Neuzenpolder. Het bleek een erg kwetsbare polder te zijn. Diverse keren vonden dijkdoorbraken plaats door de schurende werking van de steeds verder opschuivende stroomgeul Pas van Terneuzen. De polder werd van 1872 tot 1978 calamiteus verklaard. Dat betekende dat het polderbestuur de kosten

van de oeververdediging niet geheel zelfstandig hoefde te dragen maar een beroep kon doen op rijksbijdragen. De Nieuw-Neuzenpolder werd in gebruik genomen door de landbouw en er verschenen diverse buurtschappen. Het was er hard werken en een onzeker bestaan. Illustratief daarvoor zijn de namen van enkele boerderijen, zoals 'Niet zonder Zorgen', 'Op Hoop van Zegen' en 'Repos Ailleurs' (Rust Elders).

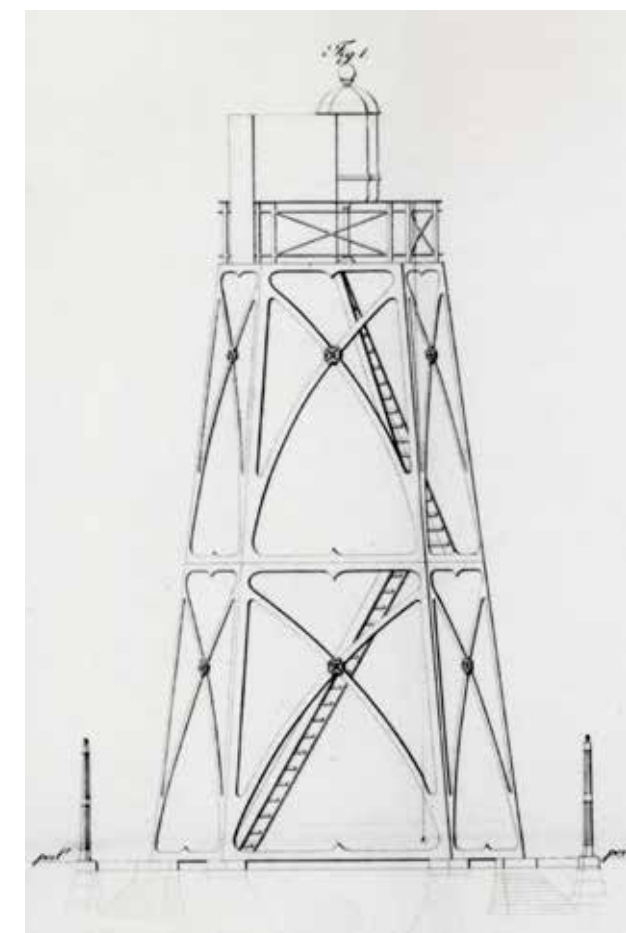
Het havenlicht van Terneuzen

Lange tijd was er nauwelijks kustverlichting aanwezig langs de Westerschelde. De scheepvaart werd belemmerd door spanningen tussen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden, die tijdens de Tachtigjarige Oorlog van elkaar waren gescheiden. Hoewel Nederland uiteindelijk in 1839 België als een zelfstandig staat erkende, verbeterde de

situatie op de Westerschelde aanvankelijk niet. De tolheffing die Nederland België had opgelegd voor de doorvaart naar Antwerpen zorgde voor een rem op de ontwikkeling van de scheepvaart.

Het bleef dus tamelijk donker langs de oevers van de Westerschelde in de eerste helft van de negentiende eeuw. Toch werden er hier en daar eenvoudige havenlichten ontstoken. Zo ook in Terneuzen. In een Bericht aan Zeevarenden werd gemeld dat op 15 oktober 1843 op de Westerhavendijk te Terneuzen een nieuw opgericht oeverlicht voor het eerst zou worden ontstoken. Dit was een houten lichtopstand met een stilstaand wit licht. Het was van belang voor de veerdienst van Terneuzen naar Ellewoutsdijk en Bakendorp op Zuid-Beveland. De eerste lichtwachter van Terneuzen was Joos Dragman. Hij heeft 26 jaar dienst gedaan en maakte nog net het begin mee van een omvangrijke verbetering van de kustverlichting langs de Westerschelde.

In 1863 sloten België en Nederland een verdrag over het afkopen van de Scheldetol. Vanaf dat moment was de vaart op de Westerschelde, en daarmee de toegang tot de haven van Antwerpen, pas echt vrij. Dat had een enorme toename van de scheepvaart ten gevolg. Nederland en België ontwikkelden daarom gezamenlijk een plan om "langs de gehele uitgestrektheid der Schelde een stelsel van verlichting aan te brengen". De uitvoering hiervan werd in het 'Tractaat van 31 maart 1866' bekrachtigd. Op Walcheren werden op 1 december 1866 de eerste nieuwe lichten ontstoken: een lichtopstand in de duinen ten noorden van Zoutelande en twee lichtopstanden even bezuiden

Bestektekening van de lichtopstand Westerhavendijk uit 1867.

Ingekleurde ansichtkaart van de veerhaven van Terneuzen omstreeks 1910.

De lichtopstand Westerhavendijk in de jaren negentiendertig.

De lichtopstand omstreeks 1958.

Kaapduinen. Het waren geleidelichten ten dienste van de scheepvaart door het Oostgat, de noordelijke toegang tot de Westerschelde vanaf de Noordzee.

In 1867 werd duidelijk dat het houten havenlicht van Terneuzen aan vervanging toe was. Op 12 november van dat jaar vond de aanbesteding plaats van "het maken en stellen van eene IJzeren lichtopstand met IJzeren hek en het maken der daarvoor noodige funderingen voor een Oeverlicht te Neuzen." De opdracht werd gegund aan de firma H. Figs te Haarlem.

Het betrof een vijfhoekige, opengewerkte opstand

bestaande uit twee geledingen, met daarop een bordes met balustrade en een kleine zeshoekige lantaarn met tochtportaal. De diverse segmenten waren verstevigd met diagonaal geplaatste gekruiste, gebogen verbindingen. De kruispunten van de dwarsverbindingen waren versierd met rozetjes. Je herkent er de ontwerpstyl van Quirinus Harder in. Dat hij het was die het ontwerp naar alle waarschijnlijkheid maakte wordt duidelijk uit een resolutie van 20 januari 1868, waarin melding wordt gemaakt van een order aan de bouwkundige Harder om "zich naar de fabriek van H. Figs te Haarlem te begeven om na te gaan of de detailte-

Topkaart uit 1913. De rode stippen markeren de locaties van de verklikker, de lichten in de Nieuw-Neuzenpolder en op de Westerhavendijk.

keningen, uitslagen, enz. voor de aldaar te vervaardigen ijzeren lichtopstand met hek voor Neuzen, naar behoren zijn bewerkt".

In juli 1868 kreeg opzichter Hogerzeil de opdracht om naar Neuzen te gaan om daar de opgestelde nieuwe lichtopstand te inspecteren. Deze zwarte ijzeren opstand had een hoogte van tien meter. In de lantaarn stond een vaste optiek van de zesde grootte.

De Westerschelde is lastig te bevaren door een grillig vlechtwerk van stroomgeulen en zandplaten. Het plan voor een nieuw verlichtingsstelsel was daarom gebaseerd op het creëren van lichtenlijnen over het midden van de talrijke vaargeulen. In de eerste fase van het plan werden twaalf nieuwe oeverlichten opgericht en zes nieuwe lichtschepen uitgelegd. In combinatie met een aantal bestaande oeverlichten kon zo het hele traject naar Antwerpen worden gemarkeerd.

Het gietijzeren oeverlicht op de Westerhavendijk van Terneuzen speelde een belangrijke rol in deze eerste fase. Het gaf leiding aan de scheepvaart door de Pas van Terneuzen, vanaf Borssele stroomopwaarts. In een vaaradvies uit 1868 wordt het als volgt beschreven: "Eerst zet de stuurman koers naar het licht van Borssele, maar wijkt af wanneer hij het licht van Terneuzen kan onderscheiden. Nu volgt hij dit licht tot vlak voor Terneuzen. Hier vaart het schip met de bocht mee tot het licht van het lichtschip 'Everdingen' in zicht komt. Het licht van dit schip volgen, en vervolgens langs dit lichtschip varen."

De lichtenlijn Nieuw-Neuzenpolder

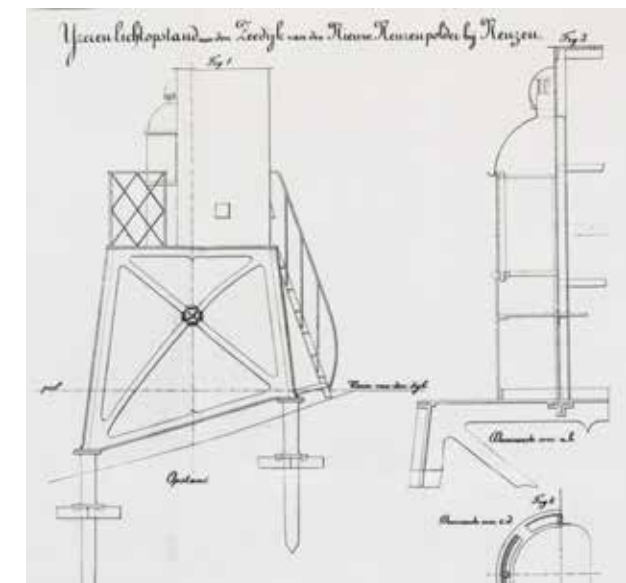
Het verlichtingsstelsel van de Westerschelde werd in de loop der jaren in fasen verbeterd. Daartoe werden diverse keren bepalingen toegevoegd aan het Tractaat van 31 maart 1866. In 1873 werden de eerste 'additionele bepalingen' vastgesteld. Onderdeel hiervan was het verbeteren van de vaarwegmarkering van de Pas van Terneuzen. Dat begon op 23 augustus 1873 met het toevoegen van een rode sector aan het oeverlicht van Terneuzen. De scheiding tussen rood en wit gaf precies het centrale deel van de

De lichtwachterswoning uit 1875 met achter het raam in de zijgevel het hoge licht Nieuw-Neuzenpolder.

De lichtwachterswoning ca.1960. Deze werd in 1964 afgebroken.

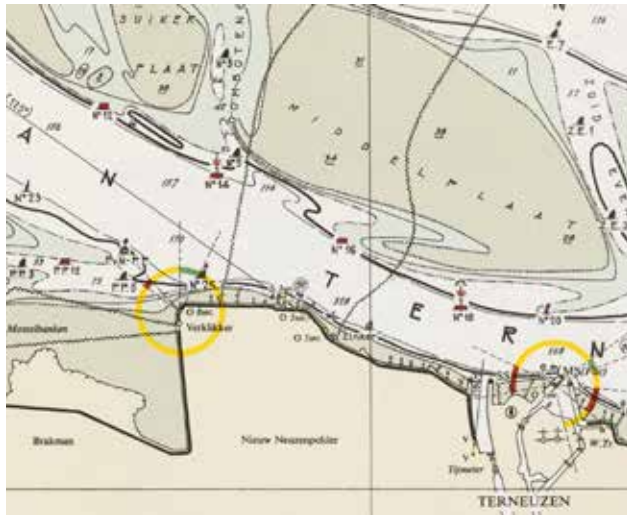
Bestektekning van het lage licht Nieuw-Neuzenpolder uit 1874.

Het lage licht met een nieuw lichthuis, na een dijkverhoging.

Topografische kaart uit 1961. De lichtenlijn Nieuw-Neuzenpolder heeft een andere locatie gekregen.

Een fragment van een hydrografische kaart uit 1966.

vaargeul tussen de Suikerplaat en het vasteland aan. Vervolgens werden in 1875 twee nieuwe geleidelichten opgericht in de Nieuw-Neuzenpolder. Ze vormden een lichtenlijn over het westelijk deel van de Pas van Terneuzen. In een Bericht aan Zeevarenden van 29 december 1875 werd het volgende gemeld: "Op 1 januari 1876 zal worden ontstoken, om voortaan geregeld te branden van zonsopgang tot zonsopgang, twee lenticulaire lichten, staande op den zeedijk van den Nieuw Neuzenpolder, tot ene geleidelijn naar en van den Hoek van Borselen, het zuidelijkste 9,77 meters en het noordelijkste 5,36 meters boven gewoon hoogwater verheven ... op 300 meters afstand van elkaar. ... Van den kant van Borselen komende, kan men deze lichten in elkander houden, tot dat het licht op het Westerhavenhoofd van Neuzen van wit in rood overgaat, als wanneer men verder den koers stelt in de rigting naar Neuzen."

In maart 1878 werd het lage licht westwaarts verplaatst omdat de vaargeul was veranderd. De afstand tussen de

twee geleidelichten was toen 420 meter.

Een lichtenlijst uit 1888 maakt duidelijk om welke lichtopstanden het ging. Het lage licht stond op de dijkhoek ten westen van de haven van Terneuzen. Het was een vierkante gele ijzeren opstand, vier meter hoog, met een optiek van de zesde grootte. Het hoge licht stond een eind zuidelijker op de dijk. Het was een "lantaarn in den zijgevel van de grijze wachterswoning, met witten rand en blauw dak". Achter een raam van de woning stond een lenspaneel van de vierde grootte.

Het verklikkerlicht Nieuw-Neuzenpolder

Een verdere verbetering van de vaarwegmarkering van de Pas van Terneuzen betrof de oprichting van een verklikkerlicht. In een Bericht aan Zeevarenden werd gemeld: "Op 25 april 1881 zal op de dijk van de Nieuwe Neuzenpolder een wit licht worden ontstoken. Dit licht staande iets beoosten de keet op de Noord-Westpunt van den dijk, beschijnt de droogte bij de zwarte ton no. 5 in het Pas van Neuzen en doet alzoo dienst om als verklikker die droogte aan te wijzen. Om deze mis te lopen moeten opvarende schepen, zoodra zij den verklikker te zien krijgen iets stuurboord uisturen om alzoo de twee geleidelichten van den Nieuwen Neuzenpolder niet meer in één houden. Het licht bestaat uit eene lantaarn met helder brandende lamp en reflector, geheschen aan een vierkanten paal."

Dit verklikkerlicht is in de loop van de tijd enkele keren veranderd. Zo werd op 28 september 1906 melding gemaakt van het verplaatsen van de verklikker in zuidwestelijke richting. Er werd een nieuwe rode ijzeren lichtopstand in gebruik genomen met een hoogte van negen meter. Het had een dioptriek lichttoestel met gaslicht. Uit het betreffende bericht kan worden opgemaakt dat het oude verklikkerlicht stond opgesteld in een vierkant grijs houten lichthuis.

Modern sectorlicht met een oud lichthuis

In 1914 werd de kleine lantaarn van het sectorlicht op de

Westerhavendijk van Terneuzen vervangen door een veel groter rond lichthuis en voorzien van een nieuwe optiek met een gaslicht als lichtbron. Het bordes en de balustrade werden toen ook vervangen. Binnen de opstand kwam een gasketel te staan. De trap die binnen de eerste geleding was aangebracht moest daarvoor wijken. Er kwam een nieuwe stalen trap vanaf de begane grond direct naar het enigszins uitstekende bordes.

In de jaren vijftig werden de onderste geleding van de opstand en het lichthuis wit geschilderd. De bovenste geleding bleef zwart.

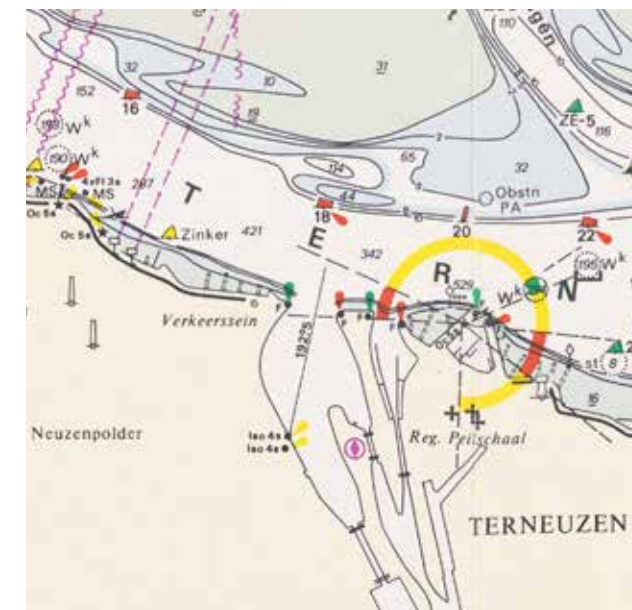
Op een gegeven moment is het lichthuis vervangen door een exemplaar dat enigszins lijkt op het oude: iets kleiner en met een afgeplat, puntvormig dakje. Het is niet gelukt te achterhalen wanneer dit is gebeurd. Dat moet na 1960 zijn gebeurd.

Inmiddels heeft het sectorlicht op de Westerhavendijk een totaal ander uiterlijk. In 1992 bleek het gietijzeren onderstel zich in slechte staat te bevinden. Het werd vervangen door een stalen mast met zwarte en witte banden. Maar het lichthuis bleef behouden en werd overgeplaatst op de nieuwe opstand. De vijf betonnen voetstukken van de oude opstand werden opgenomen in een vijfhoekige betonnen funderingsplaat voor de nieuwe opstand. Het werk werd uitgevoerd door aannemer Van der Straaten uit Hansweert. Deze aannemer had twee jaar eerder ook een nieuw onderstel voor het havenlicht van Vlissingen geconstrueerd: een exacte replica van het origineel. Jammer dat ze daar in Terneuzen ook niet voor hadden gekozen, het is toch een lichtopstand met een lange historie.

Het licht, met karakter OcWRG5s, is nog steeds van belang voor de scheepvaart. De witte, rode en groene sectoren leiden de schippers door de bocht in de Pas van Terneuzen.

Een nieuwe lichtenlijn

In de nacht van 31 januari op 1 februari 1953 teisterde een zware noordwesterstorm de zuidwestkust van Nederland, waarbij talloze dijken braken en grote delen van Zuid-Hol-

Het sectorlicht Westerhavendijk in 1981.

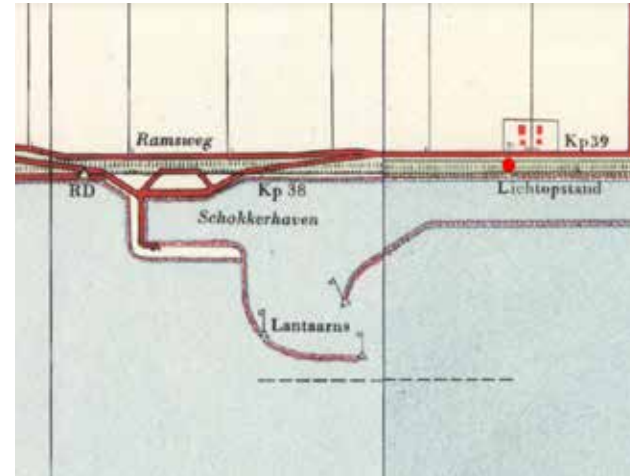
De lichtopstand Westerhavendijk omstreeks 1990.

De lichtopstand Westerhavendijk in 2019.

Het hoge licht Nieuw-Neuzenpolder in de jaren negentienvijftig.

Schokkerhaven circa 1950. De rode stip markeert de locatie van de lichtopstand die nu het hoge licht Nieuw-Neuzenpolder vormt.

Het hoge licht Nieuw-Neuzenpolder in 2014.

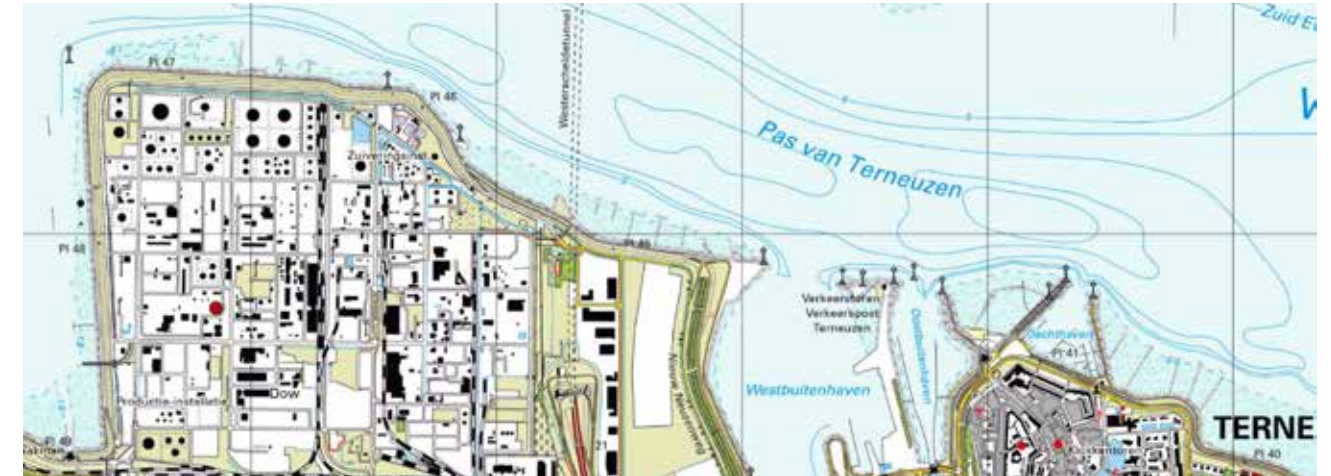
land en Zeeland onder water liepen. Er viel een groot aantal slachtoffers te betreuen. In die nacht brak ook de dijk van de Nieuw-Neuzenpolder door, bij boerderij Repos Ailleurs. Daarbij werd het lage licht van de lichtenlijn meegesleurd. De lichtwachterswoning bleef gespaard. Het lage deel van de stad Terneuzen kwam ook onder water te staan.

Er moest een nieuwe lichtenlijn komen. Men besloot die op een nieuwe locatie op te richten, een stuk westelijker op de dijk van de polder. Deze lichtenlijn werd in 1955 voor het eerst ontstoken en functioneert nu nog. Het hoge licht is een vierkante, opengewerkte stalen toren op hoge betonnen voetstukken. De hoogte bedraagt 14,6 meter. De optiek is een dubbellenslantaarn met elektrisch licht. Deze lichtopstand is een tweedehands exemplaar. Hij stond oorspronkelijk bij Schokkerhaven, op de ringdijk van de Noordoostpolder. Dit haventje werd aangelegd op de plek waar op 13 december 1940 het laatste sluitgat in de ringdijk werd gedicht. De lichtopstand is daar in de loop van de jaren veertig geplaatst en heeft daar dus niet zo heel lang dienst gedaan.

Het hoge licht Nieuw-Neuzenpolder was bij oplevering grijs, maar de geledingen van de toren werden al snel afwisselend zwart en wit geschilderd. Aan de noord- en westzijde van het bordes waren zwarte roosters bevestigd als dagmerk. Later werd de kleurstelling van de toren groen en wit en is er een versterkte sector gecreëerd met twee boven elkaar geplaatste schijnwerpers naast de dubbellenslantaarn.

Het lage licht staat op een afstand van 365 meter vanaf het hoge licht op het dijktaf. Het is een stalen mast met groene en witte banden en een wit scherm als dagmerk. Bovenop een dubbellenslantaarn en twee schijnwerpers voor een versterkte sector. De opstand is totaal vier meter hoog. Het lage licht Nieuw-Neuzenpolder was in 1955 een twee meter hoge, grijze mast met dubbellenslantaarn. In de loop van de tijd is deze opstand dus enigszins aangepast. Beide lichten van de lichtenlijn hebben hetzelfde karakter OcW5s en gaan synchroon aan en uit.

De verklikker op de noordwesthoek van de polder heeft nog tot omstreeks de eeuwwisseling gefunctioneerd en is

Topografische kaart uit 2020. Het industriële complex van Dow Chemical beslaat nu de gehele Nieuw-Neuzenpolder.

inmiddels verdwenen.

De lichtwachterswoning werd na het opheffen van de oude lichtenlijn nog een aantal jaren bewoond door een particulier gezin. In 1964 werd de woning afgebroken om ruimte te bieden aan een grootschalige herstructurering van de monding van het Kanaal van Gent naar Terneuzen in de jaren 1963-1968. De Voorhaven werd westwaarts vergroot tot de nieuwe Westbuitenhaven. Daarachter kwam een nieuw sluiscomplex. De oude stadswallen en slotgracht maakten plaats voor de Oostbuitenhaven, met daarachter een kleine nieuwe sluis. De Nieuw-Neuzenpolder was een stukje kleiner geworden. De boerderij Repos Ailleurs stond daarna in de hoek van de nieuwe polderdijk. Op de dijk werd een langgerekte groenstrook aangelegd als windvang, zodat de schepen in de haven in de luwte konden liggen.

De Nieuw-Neuzenpolder zelf onderging ook een metamorfose. Vanaf 1962 begon Dow Chemical met de bouw van een groot industrieel complex. De buurtschappen Boerengat, Hoogedijk en Noordhoek werden daarvoor geheel of gedeeltelijk gesloopt. Omstreeks 2015 verdween uiteindelijk ook boerderij Repos Ailleurs.

Bronnen:

- Archief van wijlen Henk Huis, oud-bouwkundig ambtenaar bij het Loodswezen.
- Gertjan de Boer, 2016. Een bouwhistorische onderzoek naar de lichtopstanden en vuurtorens in de Neder- en Westerschelde. Masterthesis Monumenten- en Landschapszorg. Universiteit Antwerpen.
- Collectie Guus Mahler: diverse oude lichtenlijsten en een revisietekening van de lichtopstand Schokkerhaven.

Afbeeldingen:

- Zeeuws Archief: hydrografische kaarten blz. 4, 8 en 9, ansichtkaart blz. 5, kleurenfoto blz. 7 onder.
- Archief Henk Huis: bestektekening en alle zwart-witfoto's.
- Kadaster, www.topotijdreis.nl: topkaarten blz. 6, 8, 10 en 11.
- Esther Paauwe: foto blz. 9 rechtsboven.
- Wim Steensma: foto blz. 9 rechtsonder.
- Onbekend: foto blz. 10 links onder.
- Gertjan de Boer: foto blz. 11.

Het huidige lage licht Nieuw-Neuzenpolder.